Відгук
офіційного опонента, доктора юридичних наук Нора Василя Тимофійовича про дисертацію Баранніка Романа В'ячеславовича «Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; оперативно - розшукова діяльність

Актуальність теми дослідження. Виходячи з формальних вимог (п. 16 Порядку присудження…), призначений докторською радою опонент, як незалежний науковий експерт, у своєму відгуку насамперед має дати оцінку актуальності дисертаційного дослідження для сучасного правового функціонування галузі кримінального процесуального права, подальшого ефективного розвитку його доктрини, а за її допомогою — удосконалення механізму правового регулювання провадження щодо кримінальних правопорушень та практики його реалізації. Мій багаторічний досвід у науці кримінального процесуального права, постійний моніторинг кримінального процесуального законодавства та практики його реалізації, доктринальних досліджень дає мені підставу для висновку, що проблема належного захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального провадження, завжди була, є і буде актуальною. Адже державно організоване суспільне буття людей, різноманітних їх інститутів завжди перебуває у динаміці. Воно залежить від численних факторів: самої людини, як члена суспільства, від внутрішніх і зовнішніх для суспільства і держави обставин. І тому важливо, щоб людина, її соціальний і правовий статус були належно захищені, що досягається насамперед правовим регулюванням суспільних відносин, у тому числі і у сфері кримінальних проваджень — кримінальним процесуальним законодавством.

Але ж загальновідомо, що законодавчі норми, їх положення вербально сформульовані і розраховані на застосування у типових правових ситуаціях. Вони,

на загал, не можуть враховувати особливості конкретної правової ситуації. Власне, ця обставина вимагає введення в правове регулювання оцінних (оцінкових) понять, оцінку і застосування яких здійснює правозастосувач. Вводячи в правову норму оцінне поняття, законодавець в процесі правозастосування фактично делегує частину своїх прав безпосередньо правозастосувачеві в оцінці цієї ситуації. Таким чином, оцінні поняття в правовій нормі, зокрема кримінально-процесуальній, з одного боку, забезпечують гнучкість правового регулювання, але з іншого — дають можливість неоднакового тлумачення, ба більше, — прояву суб'єктивізму в застосуванні правової норми, що, зрозуміло, не може негативно не позначитись на охороні та захисті прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Як свідчить аналіз правозастосовувальних помилок, проведений дисертантом, найбільшу їх кількість правозастосувачі допускають під час застосування кримінально-процесуальних норм з оцінними поняттями, зокрема такими як: «обґрунтована підозра», «розумні строки», «достатні підстави», «виняткові обставини», «значна шкода» тощо (див.: додаток «Б» (с. 495 і наст.)).

Наукові дослідження оцінних понять, «закладених» нормотворцем у правовий механізм кримінального процесуального регулювання, безпосередньо пов'язані з питаннями охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, всіх осіб, залучених до його сфери. Вони ж, на загал, пов'язане зі справедливістю самого процесуального механізму та його елементів, збалансованістю процесуальних можливостей, якістю процесуальних гарантій належної охорони і захисту (у разі порушення) прав, свобод і законних інтересів зазначених суб'єктів та, зокрема, і якістю судового контролю за їх дотриманням.

Актуальність обраної дисертантом теми свого докторського дослідження обумовлена також і тим, що в українській кримінальній процесуальній доктрині окремі оцінні поняття традиційно аналізувалися переважно у зв'язку з конкретними процесуальними інститутами: доказуванням, запобіжними заходами, розумними строками, судовим розсудом. Проте комплексного дослідження, у якому оцінні поняття розглядалися б як системне явище, саме у взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав і законних інтересів усіх учасників кримінального

провадження, до цього часу не було здійснено. І дисертант слушно переносить центр наукової уваги з констатації невизначеності правового формулювання (в частині оцінки правової ситуації) на механізм його конкретизації різними суб'єктами та на гарантії, здатні не допустити перетворення правозастосовного розсуду (дискреції правозастосовувача) на свавілля, а отже, і порушення зазначених цінностей.

Додаткової ваги в актуальності дослідження надають сучасні умови функціонування системи кримінальної юстиції: інтенсивні законодавчі зміни; дія особливих правових режимів; зростання навантаження на правоохоронні органи та суди; необхідність узгодження національної практики з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; стандартами її тлумачення та застосування ЄСПЛ. За таких обставин вимоги правової визначеності правових норм, належного мотивування процесуальних рішень набувають особливого значення, і стають одним із головних засобів збереження людиноцентричного характеру кримінального провадження.

Оцінюючи актуальність дисертаційного дослідження, не можна обійти й ту обставину, що проблема оцінних понять взагалі у праві (на загальнотеоретичному рівні) та у механізмі кримінального процесуального регулювання — це є ноу-хау дисертанта. Звичайно ж, це не так. Ця проблематика мала своїх дослідників як на загальнотеоретичному рівні, так і у кримінальному процесуальному праві, і про це зазначає сам дисертант у своєму дослідженні (с. 37, 38).

Проте слід погодитися з дисертантом, що дослідження оцінних понять саме у кримінальному процесуальному праві не мало комплексного характеру. Воно було фрагментарним, не характеризувалося уніфікованим підходом до тлумачення при застосуванні оцінних категорій у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду (с. 38). Від себе додам, що воно не могло враховувати новітніх змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства, зокрема й тих, що пов'язані з агресією російської федерації проти України. Та й, врешті-решт, відзначене дисертантом значне коло дослідників оцінних понять у праві як на загальнотеоретичному рівні, так і у доктрині кримінального процесуального регулювання (с. 37, 38) не є свідченням того, що

означена у дисертації проблема втратила свою актуальність для сучасного буття вітчизняного (і не лише) правового життя. Адже для будь-якого державно організованого суспільства характерним є його постійний динамічний розвиток, що вимагає постійного удосконалення механізму правового регулювання з урахуванням як соціальних змін, так і нових наукових знань у різних сферах життя соціуму. Тому «ставити крапку» у дослідженні певних наукових проблем, навіть на певний період правового життя в соціумі, було б більше ніж сумнівним. Динаміка правового буття вимагає підведення підсумку на певному його періоді, але не на завершенні. Вона ставить нові питання на новому її стані, обумовлені його потребами, відповіді на які необхідно пропонувати з урахуванням їх вирішення не лише у минулому, але й на сучасному етапі та в перспективі. Тож, підводячи підсумок оцінки актуальності дисертаційного дослідження, вважаю, що є всі підстави оцінити її позитивно: **тема є актуальною як для правової науки, зокрема науки кримінального процесуального права, так і для правотворчої та правозастосовної практики.** Її дослідження, одержані при цьому результати, відповідають вимогам сучасного розвитку науки кримінального процесуального права, вони спрямовані на вирішення важливої науково-прикладної проблеми — формування і наукове обґрунтування цілісної концепції забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування наявних у механізмі кримінального процесуального регулювання оцінних понять.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації

Метою свого дисертаційного дослідження дисертант визначив «здійснити комплексний теоретико-правовий аналіз оцінних понять у кримінальному процесуальному праві України, розкрити їх сутність, функціональну роль та механізм застосування у взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, а також сформувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики» (с. 39). При цьому він поставив перед собою 12 завдань, виконання яких, на його думку, забезпечить досягнення

поставленої мети. Як нам видається, аналіз цих завдань, їх виконання дисертантом засадничо забезпечили йому досягнення сформульованої вище мети. Сформульовані в дисертації та публікаціях здобувача ступеня доктора наук наукові положення, висновки та рекомендації в цілому є обґрунтованими і переконливими. Їх теоретичний фундамент становлять наукові положення та дані, одержані як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, які детально і критично проаналізовані дисертантом (вони викладені у понад 400 джерелах, використаних ним), а також сформульовані і закріплені у міжнародних правових актах, які мають однозначний вплив на формування вітчизняного законодавства та практики його реалізації (зокрема, Резолюції та рекомендації КМ Євросоюзу).

Про обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дослідженні дисертанта, свідчить і ґрунтовна емпірична база, на яку він спирається, а це: рішення ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду (здебільшого постанови його ККВС та рішення Великої Палати ВС), огляди судової практики Верховного Суду, статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, а також дані проведеного особисто дисертантом соціологічного опитування достатньо репрезентативної кількості (502) практичних працівників у сфері реалізації норм кримінального процесуального законодавства (див.: додаток «А»).

Отримання нових наукових результатів та їх обґрунтування значною мірою було забезпечено застосуванням належного методологічного інструментарію - загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, характерних для правничих досліджень (с.с. 40, 41). Дисертант використав у своєму дослідженні діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, логіко-семантичний, герменевтичний, статистичний та соціологічний методи. Їх поєднання дозволило дослідити оцінні поняття не лише як мовно-правові конструкції, а й як елементи реального механізму кримінального процесуального регулювання. Особливо доречним є звернення дисертанта до герменевтичного та логіко-семантичного інструментарію, оскільки предметом аналізу є категорії, зміст яких формується в процесі тлумачення та співвіднесення з обставинами конкретного провадження. Належне володіння дисертантом

методологією наукової діяльності виявилося у його здатності зіставляти різні доктринальні підходи, відокремлювати властивості правового поняття від особливостей його застосування та пояснювати значення суб'єктивного чинника щодо тлумачення оцінних понять. Порівняльно-правовий аналіз і матеріали опитування доповнюють теоретичні висновки, а дослідження судового мотивування пов'язує загальні положення з практичним забезпеченням прав. У сукупності це свідчить про належне обґрунтування наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих дисертантом, а у кінцевому рахунку - виконання завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних в ході дослідження результатів та повнота їх викладу в опублікованих дисертантом працях

Наукова новизна одержаних результатів на загальному рівні полягає насамперед в тому, що у ній вперше у вітчизняній кримінальній процесуальній науці оцінні поняття комплексно досліджено в системному взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Автор не обмежився категоризацією відповідних законодавчих формулювань, а запропонував оригінальну пояснювальну модель їх функціонування, визначив суб'єктів конкретизації, межі розсуду та гарантії правомірності результату тлумачення. До найважливіших положень, що характеризують наукову новизну, вважаємо, є підстави віднести наступні.

1. Заслуговує на підтримку авторське визначення оцінних понять в кримінальному процесуальному праві як закладених у правових термінах змістовно широких і формально невизначених понять, що набувають конкретизації та уточнення внаслідок інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин. Важливим є відмежування цієї категорії від суміжних понять англомовної правової традиції та запропонована багатокритеріальна класифікація.

2. Істотний науковий інтерес становить розроблена дисертантом трирівнева модель механізму функціонування оцінних понять, у якій виокремлено правотворчий (Верховна Рада України, Конституційний Суд України, ЄСПЛ), правозастосовний (слідчий, дізнавач, прокурор) та юрисдикційний (слідчий суддя,

суд) рівні. Її наукова цінність полягає у спробі показати, що конкретизація оцінного поняття не є одномоментною дією одного суб'єкта. Нормативний каркас, первинне фактичне наповнення, перевірка аргументів сторін і остаточна судова оцінка утворюють взаємопов'язану послідовність та функціонування цього механізму.

3. Виявлено і систематизовано п'ять функціональних форм взаємодії оцінних понять з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження та встановлено чотири системні виміри їх вбудованості у кримінальний процесуальний механізм: структурний, нормативний, функціональний та епістемологічний. Аргументовано, що оцінні поняття не є недоліком законодавчої техніки, а об'єктивно необхідним елементом нормативного регулювання, що підтверджується ходом всього історичного розвитку кримінального процесуального законодавства.

4. Обґрунтовано концептуальне положення, згідно з яким оцінні поняття є не допоміжним, а концептуальним ядром змагального кримінального процесу, оскільки оцінка обвинувачення має зустрічати контраргументацію сторони захисту. Визначено особливий процесуальний статус потерпілого як суб'єкта здійснення оцінних понять та їх застосування. Аргументовано, що його оцінка обумовлена суб'єктивним досвідом заподіяної йому шкоди.

5. Оригінальним є положення про форми взаємодії оцінних понять із механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження: регулятивна, гарантійна, балансувальна та адаптивна. Такий підхід дозволяє пояснити, чому відкритість нормативної конструкції не завжди є дефектом закону, а може виконувати позитивну функцію за умови наявності належної процедури перевірки та мотивування.

6. Вагомим є суб'єктний аналіз механізму функціонування оцінних понять. Дисертант характеризує специфіку розсуду слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування та прокурора; розкриває роль захисника в перетворенні оцінки підозрюваного чи обвинуваченого на юридично структуровану позицію; досліджує оцінну активність потерпілого та його представника; визначає судову діяльність як фінальний рівень перевірки й конкретизації оцінних категорій. Саме включення до моделі не лише владних суб'єктів, а й учасників, які захищають

приватний інтерес, істотно розширює традиційний погляд на застосування оцінних понять.

7. Вагомою новизною характеризується положення щодо ролі людської гідності як одночасно межі та якісного орієнтира тлумачення, подвійної природи взаємозв'язку оцінних понять із колізіями та прогалинами, функцій правової доктрини, а також систематизація функцій практики ЄСПЛ у цій сфері.

8. Сформульовано, аргументовано та запропоновано нову редакцію статті 2 КПК України, за якою необхідно розмежовувати ціль і задачі кримінального провадження як самостійні орієнтири для тлумачення та застосування оцінних понять. Ціллю дисертант визначив захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а задачі - охорона прав учасників кримінального провадження; забезпечення повного і неупередженого розслідування; недопущення обвинувачення невинуватих; запобігання необґрунтованому процесуальному примусу та гарантування належної правової процедури.

9. Перспективними є запропоновані напрями оптимізації використання оцінних понять: удосконалення нормативного регулювання; підвищення стандартів мотивування; розвиток юридичної освіти; наукової доктрини; обережне використання технологій штучного інтелекту із збереженням персональної відповідальності суб'єкта процесуального рішення.

Перелічені наукові положення не вичерпують базової наукової новизни. Вони є основними, найбільш значущими та характеризуються безспірною науковою новизною. Немало серед цих положень і таких, які удосконалюють доктрину застосування оцінних понять у кримінальному провадженні (с.с. 44–46), а також дістали подальшого розвитку (с.с. 47, 48). Перелічені та інші наукові положення переважно опубліковані у наукових працях дисертанта. Вони стали надбанням вітчизняної кримінальної процесуальної доктрини, і їх достатньо для оцінки, а також дисертації в цілому, як оригінального комплексного дослідження, яке на даному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства і науки про нього вирішує важливу наукову проблему, чим сприяє ефективному нормозабезпеченню та практичній реалізації оцінних понять у

кримінальному провадженні для захисту прав, свобод і законних інтересів його учасників.

Аналіз та оцінка змісту дисертації

Детальний аналіз змісту дисертації дає підставу для твердження, що він (зміст) спрямований на вирішення тих завдань, які поставив дисертант у своєму дослідженні (с.с. 39,40). Закономірно і цілком логічно, що своє **дослідження він розпочинає зі з'ясування теоретико-правових основ оцінних понять реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження** (**Розділ 1**. ст.52 і наст.) та, насамперед, суті поняття взагалі як терміну і оцінних понять у правовій нормі законів та підзаконних актів (підрозділ 1.1 с. 52 і наст.).

Проведений аналіз наявних наукових підходів у правовій доктрині щодо визначення оцінних понять у правовому регулюванні (цей аналіз дисертант проводить не лише на вітчизняній доктринальній платформі, а й зарубіжній - польській, англійській, американській), а також з використанням оцінних понять у нормативних актах у контексті історичних пам'яток права (с.75 і наст.), у тому числі й правових актів щодо кримінального правосуддя, і у різних правових системах, - дав змогу дисертантові сформулювати своє (авторське) визначення цього поняття як "закладені у правових термінах змістовно широкі і формально невизначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі дискреційних повноважень та може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування" (с.126).

Дане визначення оцінного поняття у правовому регулюванні, не дивлячись на громіздкість та певний тавтологізм (поняття - це поняття), воно цілком прийнятне, оскільки містить у собі всі основні (конститутивні) його властивості: широта і формальна невизначеність; наявність у суб'єкта правозастосування дискреційних повноважень; можливість варіативних правових наслідків для об'єктів правозастосування.

Оскільки оцінні поняття у кримінальному провадженні дисертант нерозривно поєднує з належним забезпеченням прав його учасників, що цілком логічно і слушно, то у подальшому він аналізує генезу правового механізму такого забезпечення (підрозділ 1.3, с.90 і наст.), залучаючи до цього аналізу широкий спектр наукових праць в парадигмі

загальної теорії права та доктрини кримінального процесуального права. Після з'ясування цих питань, дисертант слушно аналізує зв'язок оцінних понять з механізмом забезпечення прав учасників кримінального дискреційного застосування процесуальних гарантій (с.109 і наст.). Результатом цього аналізу стало виокремлення п'яти ключових функціональних форм у яких проявляється взаємодія між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, а саме: функціонування оцінних понять як правового інструментарію гнучкої реалізації правової норми; забезпечення узгодженості і надання суб'єктам правозастосування автономії тлумачення; забезпечення усунення нормативних прогалин у правовій базі; забезпечення можливості варіативності правових результатів як необхідної умови справедливого правозастосування; структурування процесуальних гарантій та створення саморегулюючої системи стримувань і противаг (с.129).

Слід віддати належне дисертантові в тому, що фактично він став «піонером» в українській доктрині кримінального процесуального права, глибоко дослідивши зазначений вище зв'язок, та визначивши при цьому його індикатори (с.125). На слушну думку дисертанта, взаємозв'язок (і додамо від себе – взаємообумовленість) між названими поняттями структурно, нормативно, функціонально та епістемологічно вбудований у кримінальне провадження.

Розділ другий дисертант присвятив формуванню і застосуванню оцінних понять для забезпечення прав учасників кримінального провадження з обох сторін – обвинувачення і захисту, судом та потерпілим і його представником. Але дисертант не обмежується аналізом застосування оцінних понять учасниками кримінального провадження. Він виділяє та розмежовує рівень і місце всіх учасників процесу в формуванні й застосуванні оцінних понять через їх тлумачення.

При цьому, він виділяє *правотворчий рівень*. На ньому законотворець (Верховна Рада України) створює та інтегрує оцінні поняття в текст закону (КК, КПК), створюючи цим нормативний каркас (основу) оцінних понять. *Правозастосовний рівень*, що реалізується органом досудового розслідування (слідчим, дізнавачем) та прокурором, який здійснює процесуальне керівництво. Власне, на цьому рівні оцінне поняття набуває індивідуального застосування, конкретизації у провадженні. *Юрисдикційний рівень* (судовий) забезпечує остаточне тлумачення оцінного поняття слідчим суддею та/або судом,

здійснюючи подвійну функцію – контрольну щодо попереднього рівня (правозастосовного) та формуючу (фінальну).

Структуруючи процес формування та застосування оцінних понять, дисертант наглядно і вдало подає цей процес у формі відповідних таблиць (с.с.140,145, 151), детально коментуючи кожний з наведених рівнів під кутом функціональної та суб'єктної (щодо оцінки) реалізації. При цьому, він наводить конкретні приклади формування оцінних понять правотворцем (ВРУ) та квазі-правотворчим суб'єктом (КСУ) (с.с.148,149 і наст.), а також вплив на їх формування практикою ЄСПЛ (с.150). Аналогічно здійснюється його коментування (опис) і щодо правозастосовного та фінального (юрисдикційного) рівнів, включаючи проміжний контроль за реалізацією оцінних понять з боку слідчого судді (с.с.153 і наст.).

Детально аналізує дисертант застосування оцінних понять судом (с.159 і наст.), оскільки, вони у рішенні суду набувають статусу юридичної істини. При цьому, він проводить глибокий аналіз судової оцінки, виділяючи у ній характерні особливості (вертикальна структура оцінки, вимогливість до логічного обґрунтування, пов'язаність із засадою передбачуваності, схильність до реалізації принципу in dubio pro reo у сумнівних випадках оцінки доказів та інші), а також її ключові аспекти: подолання нормативної антропії (дефіцит визначеності норми), об'єктивізація дискреції; захисна архітектоніка рішення (тлумачення сумнівів на користь сторони захисту, недозволеність розширеного тлумачення для погіршення становища). Особливої уваги приділяє дисертант характеристиці верифікаційної функції суду та засобів посилення її ефективності (використання стандартів, вироблених практикою національних та міжнародних судів (с.171), перевірка достатності доказів (с.173), всебічне мотивування оцінки).

У подальшому, дисертант проводить аналіз та дає характеристику застосування оцінних понять прокурором (с.179 і наст.), органами досудового розслідування (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування) (с.197 і наст.), а також учасниками кримінального провадження зі сторони захисту: підозрюваним обвинуваченим (с.223 і наст.), їх захисником (с.230 і наст.). Важливо, що дисертант виділяє і характеризує найсуттєвіші проблеми правового

регулювання, що перешкоджають належному використанню оцінних понять стороною захисту для ефективної реалізації функції захисту, а саме: відсутність нормативних критеріїв для багатьох оцінних категорій («обгрунтований сумнів», «співмірність», «ризики», «упередженість»), не надаючи їм законодавчого визначення (дефініції) або хоча б концептуальних меж; недостатня процесуальна вага доводів захисту; наявність «асиметрії» у доведенні ризиків та застосуванні запобіжних заходів; укорінення в практиці стереотипів «оцінка прокурора – це серйозно, оцінка захисту – це позиція»; недостатня врегульованість мотивування судових рішень щодо оцінки доказів (с.с.236-239). Дисертант пропонує на законодавчому рівні «чи в постанові Пленуму ВС»(?!) з'ясувати і вирішити перелічені проблеми. Проте, в сучасний період функціонування судової системи вирішити цю проблему на рівні «Пленуму ВС» можливості немає, оскільки ця структура найвищої судової інстанції позбавлена такої можливості (прийняття постанов правороз'яснювального характеру), але на рівні ККС (об'єднаних палат і Вищої Палати ВС) можна і слід ухвалити відповідні правові положення в контексті зазначених дисертантом проблем, які мали б прецедентний характер, чим до певної міри можна було б нівелювати названі проблеми.

Не обійшов дисертант своїм аналізом і питань, пов'язаних із застосуванням оцінних понять такими учасниками кримінального провадження, як потерпілий та його представник – адвокат (с.242 і наст.). Оскільки, цей учасник провадження та його представник нерозривно пов'язаний з багатьма оцінними поняттями (істотність збитків/шкоди, тяжкість наслідків, глибокі душевні переживання), залежно від характеру заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди - (майнової, фізичної, моральної (душевної)), дисертант піддає детальній характеристиці також використання оцінних понять даними учасниками провадження на різних його етапах (стадіях), особливо на стадії судового розгляду у її кульмінаційному етапі – судових дебатах.

На завершення свого дослідження щодо формування і застосування оцінних понять у кримінальному провадженні його учасниками з метою захисту своїх та представлених прав і законних інтересів дисертант робить глибокі та обґрунтовані висновки (с.259 і наст.). Вони, безумовно збагачують доктрину кримінального

провадження, а також стимулюють необхідність удосконалення нормативного регулювання оцінних понять на різних рівнях, а також практики їх використання учасниками кримінального провадження.

Разом з тим, віддаючи похвалу дисертантові за глибокий і ґрунтовний аналіз зазначених вище проблем, слід би дорікнути йому у тому, що він залишив поза увагою питання, пов'язані із застосуванням оцінних понять такими учасниками кримінального провадження, як цивільний позивач і цивільний відповідач у разі реалізації у провадженні цивільного позову. Можливо, варто було б йому, хоча б фрагментарно, охарактеризувати (принаймні згадати) у зазначеному контексті й участь законних представників (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого).

Розділ третій свого дослідження дисертант присвятив окремим теоретичним проблемам, пов'язаних із застосуванням оцінних понять при реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження (с.264 і наст.). Йдеться, насамперед, про: межі тлумачення і застосування оцінних понять (підр.3.1); правові колізії, що виникають під час застосування оцінних понять (підр.3.2); правові проблеми, пов'язані з прогалинами в правовому регулюванні у разі застосування оцінних понять (підр.3.3); місце і роль правової доктрини в контексті застосування оцінних понять (підр.3.4).

Аналізуючи зазначені правові явища на основі наявних щодо них доктринальних підходів, чинного механізму кримінального процесуального регулювання та практики його застосування, дисертант дійшов низки вагомих висновків щодо меж тлумачення норм права в контексті застосування оцінних понять. На його обґрунтовану думку ефективне тлумачення і застосування оцінних понять у кримінальному провадженні потребує звернення до принципів, які лежать в його основі. Насамперед - це принципи верховенства права і законності, які слугують реальним орієнтиром для суб'єктів правозастосування у межах кримінального провадження. Вагому роль при цьому відіграє правосвідомість суб'єкта оцінювання, яка забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально – ціннісними орієнтирами суспільства, а також людська гідність. Остання, як зазначає дисертант у своїх висновках, виконує подвійну функцію в системі тлумачення та застосування оцінних понять: з одного боку, вона слугує

інструментом обмеження у цій системі, оскільки результат тлумачення оцінного поняття не може суперечити людській гідності як фундаментальному праву особи, а з іншого – вона виступає якісним орієнтиром для правозастосування. Тож, людська гідність формує верхні і нижні межі тлумачення, чим визначає простір дозволеного угляду (дискреції, розсуду) правозастосувача (с.338).

Детально аналізує дисертант у цьому розділі і проблеми, пов'язані з правовими колізіями, що виникають у зв'язку з використанням оцінних понять у правовому механізмі кримінального процесуального регулювання (підр.3.2). У своєму підсумку щодо цієї проблеми він доходить висновку (як на нас, слушного), що оцінні поняття, з одного боку, здатні виступати каталізатором правових колізій, оскільки оцінні поняття неоднозначні, але з іншого,- за умови їх належного тлумачення, вони забезпечують адаптивність правозастосування до конкретних обставин, що своєю чергою, може сприяти вирішенню колізій.

Досліджуючи доктринально-практичну проблему правових прогалин у стосунку до оцінних понять (підр.3.3), дисертант констатував, що зв'язок між ними має подвійний характер. З одного боку, використання оцінних понять без достатнього процесуального «каркасу» (критеріїв, стандартів, вимог до мотивування) здатні створювати певні прогалини процесуального регулювання, а звідси – неоднаковість практики застосування. З іншого боку, належно сконструйовані оцінні поняття, забезпечуючи гнучкість правового регулювання, здатні зменшити ризик прогалин у правових ситуаціях, яких законодавець не міг передбачити (с.340).

Заслуговують уваги також міркування дисертанта і щодо ролі та значення впливу правової доктрини на розуміння тлумачення і застосування оцінних понять у праві взагалі та кримінальному провадженні зокрема (підр.3.4). Дисертант відзначає які проблемні питання виникають щодо ролі та впливу наукової доктрини на формування та використання оцінних понять (конкуренція наукових позицій, відсутність обов'язковості для врахування, відставання від нормотворення тощо). З метою підвищення впливу доктрини на праворозуміння і ефективне застосування оцінних понять у кримінальному провадженні, забезпечення правової визначеності, а за її допомогою і єдності правозастосовної

практики, дисертант вважає необхідним сформувати спеціальну галузеву доктрину оцінних понять кримінального процесуального права України – цілісну наукову концепцію, яка б передбачала загальні принципи, систематизований каталог оцінних понять із доктринальними критеріями їх змісту та методологію наукового аналізу (с.341). Пропозиція, як видається, заслуговує уваги, а її виконання добре було б розпочати самому дисертантові, як науковий проєкт його подальших наукових пошуків.

Розділ четвертий дисертант присвятив аналізу перспектив розвитку оцінних понять як складової реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження та шляхам оптимізації їх формування і використання. Для успішного його здійснення він зробив спробу (на нашу думку в цілому успішну) звернутися до правового досвіду застосування оцінних понять у державах континентальної (романо-германської) та загальної (англо-американській) правових системах. Дисертант констатував, що у континентальній правовій системі, яка характерна для більшості європейських держав, оцінні поняття деталізуються законодавчими нормами, але їх реалізація залежить від рішення суду, оскільки суддям надається повна свобода розсуду (угляду). Своєю чергою, у державах загального права значна частина оцінних понять розкривається через судові прецеденти, які враховують як правові, так і соціально-політичні аспекти, що виступають нормами суспільної моралі на момент ухвалення рішення (с.346). Порівнюючи підхід до використання оцінних понять у цих правових системах, дисертант доходить висновку, що існує принципова відмінність у підходах до судової дискреції. У системі загального права судді ухвалюють рішення на основі прецедентів, використовуючи при цьому гнучкі стандарти, зокрема концепцію «розумної людини». Континентальна правова система як відомо, побудована на кодифікованих правових актах, норми яких деталізують правомірну поведінку, звужуючи простір для абстрактних концепцій, зберігаючи при цьому гнучкі елементи оцінного судження як інструмента індивідуалізації правозастосування. Незважаючи на зазначену відмінність щодо формування та використання оцінних понять, дисертант констатує, що в обох правових системах

вони є базовими елементами, оскільки забезпечують адаптацію правових норм до конкретних особливостей кримінального провадження (с.425).

Аналізуючи практику ЄСПЛ як орієнтира щодо застосування оцінних понять (**підр.4.2**), дисертант виділяє сім взаємопов'язаних функцій: інтерпретаційну, гарантійну, уніфікаційну, корегувальну, освітньо-методичну, контрольну та функцію каталізатора правової визначеності. Виходячи з характеристики названих функцій, дисертант формує шість рекомендацій (с.426), організація втілення яких у вітчизняне правове буття, зокрема в кримінальне провадження, здатне вирішити багато проблем, пов'язаних із використанням у ньому оцінних понять.

Цікавими й такими, що збагачують і правову, зокрема кримінальну процесуальну, доктрину, і правозастосовну практику, є положення та міркування дисертанта, пов'язані з аналізом практики застосування оцінних понять у рішеннях Конституційного Суду України (**підр.4.3**).

Аналізуючи практику КСУ на конкретних прикладах, дисертант акцентував свою увагу на виявленні підходів конституційного правосуддя до з'ясування співвідношення оцінних формулювань (в контексті кримінального провадження) із принципом правової визначеності, а також на визначення меж допустимого суддівського розсуду при їх визначенні. Він простежив на конкретних рішеннях КСУ його еволюційний підхід до вирішення проблеми, констатувавши, що сучасна практика КСУ демонструє розширення підходів до розуміння юридичної визначеності, у межах якого оцінці підлягає не лише зміст правової норми, а й спосіб її впровадження (с.405). Дисертант констатував, що своєю практикою КСУ сформулював «багатомірну модель оцінки і застосування оцінних понять, у межах якої їх допустимість визначається сукупністю змістовних процедурних, часових та інституційних критеріїв», чим забезпечив баланс між необхідною гнучкістю правового регулювання та ефективним захистом конституційних прав і свобод людини.

Безумовний доктринальний, та й практичний інтерес викликає підрозділ **4.4**, у якому дисертант зробив спробу визначити і проаналізувати шляхи оптимізації застосування оцінних понять. При цьому він визначив кілька ключових аспектів у процесі оптимізації застосування оцінних понять, а саме: насамперед, це

формування єдиних стандартів застосування оцінних понять у кримінальному процесуальному праві, які, не підміняючи розсуд, повинні виконувати спрямовуючу та корегуючу функцію, забезпечуючи передбачуваність правозастосовної практики, єдність судових рішень і зниження ризиків довільного тлумачення оцінних понять. По-друге, у процесі правотворчості при використанні оцінних понять необхідно уникати надмірної казуїстичності при вербальному їх вираженні, удосконалювати «законодавчу» мову в процесі адаптації правового регулювання до динаміки суспільних відносин.

У подальшому викладі дисертант намагається розкрити особливості оптимізації застосування оцінних понять через такі напрямки: 1) розвиток сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ); 2) освіту; 3) науку.

Значний інтерес становить проведений дисертантом аналіз можливостей оптимізації застосування оцінних понять з використанням штучного інтелекту. Нам імпонує висновок дисертанта після проведення наукового аналізу цієї проблеми, що застосування ШІ у кримінальному процесі – це явище, яке здатне оптимізувати його. Але таке застосування потребує інституційних запобіжників, зокрема: прозорості, пояснюваності алгоритмів; контролю користувача, недискримінаційності та процедурної можливості сторін процесу ставити під сумнів коректність висновків.

Прийнятними, як видається, є і положення та висновки дисертанта щодо юридичної освіти та правової доктрини в аспекті оптимізації формування та застосування оцінних понять.

Проведений аналіз змісту дисертації дає нам підставу виснувати, що дисертант своїм дослідженням сформулював (здійснив) цілісне концептуальне новітнє вчення про забезпечення прав учасників кримінального провадження застосуванням оцінних понять у кримінальному процесі України.

Зрозуміло, що не всі наукові положення і висновки, що містяться в дисертації мають винятково новаційний характер і становлять авторську новизну, та й не зі всіма (як на нас) можна беззастережно погодитися. Про дискусійність деяких з них ми зазначали в ході аналізу дисертації, а також зупинимося згодом. Але

дисертантові не можна відмовити у глибокому розумінні піднятих ним проблемних питань, їх системного аналізу з використанням наявного доктринального надбання, чинного нормативного матеріалу, практики його реалізації у контексті теми дослідження, зарубіжного правового досвіду, і на цій основі сформувати цілісну концепцію використання оцінних понять для захисту прав учасників кримінального провадження.

Разом з тим, загальна позитивна оцінка дисертаційного дослідження не виключає необхідності висловити окремі зауваження та окреслити положення, які потребують додаткової аргументації або можуть стати предметом наукової дискусії під час публічного захисту. Деякі з них ми обумовлювали під час аналізу змісту дослідження. На окремих зупинимося натепер.

1. Так у підрозділі 2.6 автор обґрунтовує положення про потерпілого та його представника як "первинних суб'єктів конкретизації оцінних понять" (с. 242–256; відповідне положення дублюється у висновках на с. 433). Саме прагнення показати активну роль потерпілого у формуванні фактичного й ціннісного контексту кримінального провадження заслуговує на підтримку. Водночас термін "первинний" потребує точнішого пояснення. Якщо йдеться про хронологічну або гносеологічну первинність безпосереднього сприйняття шкоди, така характеристика є зрозумілою. Однак у кримінальному процесуальному значенні потерпілий не завжди першим застосовує відповідне поняття і не наділений владними повноваженнями щодо його юридично обов'язкової конкретизації. Доцільно було б чіткіше розмежувати життєву оцінку фактичної ситуації, процесуальну аргументацію потерпілого та владне правозастосування. У зв'язку з цим дисертантові варто пояснити, яке саме значення: хронологічне, гносеологічне, функціональне чи власне процесуально-правове, вкладається у характеристику потерпілого як первинного суб'єкта.

2. Дисертант неодноразово визначає оцінні поняття як "концептуальне ядро" змагального кримінального процесу, зокрема під час аналізу діяльності сторони захисту (с. 223–239, 261–262, 433). Така теза є яскраво визначальною та продуктивною, оскільки звертає увагу на інтелектуально-аргументаційну природу змагальності — оцінці сторони обвинувачення має протистояти належно

обґрунтована контроцінка захисту. Разом із тим вона, на мій погляд, дещо перебільшує системоутворювальне значення оцінних понять. Концептуальне ядро змагальності традиційно утворюють розмежування процесуальних функцій, рівність процесуальних можливостей сторін, свобода у поданні та дослідженні доказів і незалежність суду. Оцінні поняття радше є одним із важливих засобів, через які змагальність реалізується у конкретному кримінальному провадженні. Тому потребує додаткового обґрунтування співвідношення оцінних понять із названими інституційними елементами змагальної побудови процесу та відповідь на питання, чи не точніше визначати їх як механізм або інструмент реалізації змагальності.

3. Розкриваючи судову діяльність як фінальну стадію конкретизації правової норми, автор зазначає, що суд, реалізуючи "верифікаційну функцію", здійснює ревізію оцінної діяльності суб'єктів досудового розслідування та усуває професійну деформацію й обвинувальний ухил (с. 159–179, 262–263, 433). Гарантійна спрямованість такого підходу є очевидною. Однак наведене формулювання може бути витлумачене як покладення на суд спеціальної коригувальної функції щодо сторони обвинувачення. Це не повною мірою узгоджується з функціональним призначенням незалежного й неупередженого суду, який не "виправляє" діяльність однієї зі сторін, а оцінює доводи та докази обох сторін і вирішує правовий спір у межах висунутого обвинувачення. Потребує уточнення зміст запропонованої "верифікаційної функції": чи є вона самостійною функцією суду, елементом здійснення правосуддя, характеристикою судового контролю або лише авторським позначенням перевірки переконливостіоцінних суджень сторін.

4. Дисертант дотримується думки, що межі судового розсуду під час застосування оцінних понять "жорстко обмежені" стандартом доказування "поза розумним сумнівом" і вимогою правової передбачуваності (с. 178, 262, 433). Водночас стандарт "поза розумним сумнівом" має визначальне значення передусім для остаточного вирішення питання про доведеність винуватості. Застосування оцінних понять відбувається також під час вирішення проміжних процесуальних питань: надання дозволу на слідчі дії, застосування заходів забезпечення

кримінального провадження, оцінки обґрунтованості підозри, визначення достатності підстав для певного втручання у права особи. Для таких рішень законодавство і практика використовують інші за характером та інтенсивністю стандарти переконання. Отже, універсалізація стандарту "поза розумним сумнівом" як загальної межі будь-якого судового застосування оцінного поняття потребує перегляду або, принаймні, диференціації залежно від предмета, стадії та правових наслідків процесуального рішення.

5. Перспективною є пропозиція дисертанта щодо формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України як цілісної наукової концепції із систематизованим каталогом понять, критеріями їх змісту та методологією застосування (с. 319–337, 434). Водночас у дисертації вживаються близькі, але не тотожні характеристики цього утворення: "спеціальна галузева доктрина", "окремий субінститут у межах загального вчення" і "самостійний науковий напрям". З огляду на те, що доктрина не є формально обов'язковим джерелом кримінального процесуального права, доцільно точніше визначити її статус, структуру та місце у системі кримінальної процесуальної науки. Йдеться про термінологічне уточнення, яке здатне посилити запропоновану автором концепцію: чи формується окрема доктрина, спеціальне вчення у складі науки кримінального процесу, чи міжгалузевий напрям досліджень або методологічна програма систематизації практики застосування оцінних понять?

Наведені зауваження мають переважно дискусійний і уточнювальний характер. Вони не спростовують достовірності основних результатів дослідження, не знижують його наукової новизни та загальної позитивної оцінки, а лише свідчать про складність і багатовимірність обраної автором проблематики.

За результатами ознайомлення з дисертацією та науковими публікаціями дисертанта, у яких висвітлено її основні положення, **підстав для висновку про порушення дисертантом вимог академічної доброчесності не встановлено**. Дисертація є самостійною науковою працею, використані положення інших авторів супроводжуються належними посиланнями, а авторський внесок у спільних публікаціях також дисертантом належно визначений.

На завершення оцінки дисертаційного дослідження вважаємо можливим і необхідним відзначити наступне. **Виконане дисертаційне дослідження є самостійним науковим продуктом – кваліфікаційною науковою працею. Її зміст – це наукові положення на основі яких ґрунтуються науково обґрунтовані результати у галузі кримінального процесуального права, які мають теоретичну і практичну цінність для удосконалення нормативного механізму кримінального процесуального регулювання, практики його реалізації, а на загал – удосконалення процесуальних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.** Власне, це є свідченням важливого особистого внеску дисертанта у розвиток науки кримінального процесуального права, зокрема забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Автореферат дисертації як за формою, так і за змістом відповідає встановленим вимогам: містить загальну характеристику дисертаційного дослідження (актуальність, ступінь дослідження у науці, завдання і мету дослідження, наукову новизну та її елементи), його основний зміст, концептуальні висновки, список наукових публікацій дисертанта за темою дослідження.

Основні результати дисертаційного дослідження були оприлюднені у 54-х наукових публікаціях, у т.ч. у 2-х монографіях (одна колективна), 30-ти наукових статтях, у т.ч. – зарубіжних періодичних виданнях, включаючи у базах даних Web of Science, Scopus.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, рекомендації, науково-експертні висновки для нормотворця і правозастосовникам достатньо апробовані на наукових форумах різного рівня: конференціях (міжнародних - 7; всеукраїнських - 5; регіональних - 7). Вони надіслані до Верховної Ради України (Комітету з питань правоохоронної діяльності); Вищої Ради Правосуддя; Раді адвокатів Запорізької області, а також використовуються у навчальному процесі не лише на юридичному факультеті Запорізького національного університету, а й у інших вищих правових наукових школах.

Все вищезазначене у цьому відгуку дає нам підставу для такого узагальненого висновку: дисертація «Забезпечення прав учасників кримінального

провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України» є цілісним і завершеним дослідженням актуальної проблеми для правничої науки, насамперед для науки кримінального процесуального права. Його результати є важливими для захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а їх використання здатне підвищити його ефективність, а на загал – вирішення завдань кримінального провадження. Ці результати є підставою кваліфікувати як вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки кримінального процесуального права. **Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року, а її автор Бараннік Роман В'ячеславович – заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно – розшукова діяльність.**

Офіційний опонент —
професор кафедри кримінального процесу
і криміналістики Львівського національного
університету імені Івана Франка, доктор юридичних
наук, професор, академік НАПрН України,
Заслужений юрист України **Василь Нор**

Підпис професора Нора В.Т.
Завіряю:
Перший проректор –
професор Гукалюк А.Ф.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
ОДО 02070987

А. Гукалюк